

posameznih problemov zamišlja. Ali bo dosegla svoj namen? Za zdaj se v avstrijski publicistični javnosti na to knjigo ni bogve kaj zganilo. Molč ali omalovaževanje ne bi pomenilo nič dobrega. Prav na glavno obtožbo še vedno močne nacistične miselnosti v Avstriji ni bilo doslej (do junija 1964) nobenega odgovora.

Lojze Ude

INFORMACIJA O PUBLICISTU VLADIMIRU MARTELANCU. Šele letos so svojci Vladimira Martelanca pri Sv. Ivanu v Trstu prejeli od Mednarodnega Rdečega križa podatke o dnevu in kraju njegove smrti. Doslej je bilo znano le, da ga je nacistična policija v predpomlad 1944 odvedla iz tržaških zaporov v eno svojih koncentracijskih taborišč v Nemčiji; nekje na poti so ga ločili od rojaka sopotnika, ki ga je poslednji videl — potem je izginil brez sledu (govorice, da naj bi se bil po koncu vojne vračal iz Nemčije domov, je bilo razmeroma lahko ovreči kot docela neosnovane). Iz zdaj sporočenih taboriščnih vpisov je razvidno, da je Martelanc dne 9. marca 1944 postal dachauska številka 65267 in da so ga kot sužnja-številko po dobrih dveh tednih iz Dachaua premestili v še bolj zloglasno taborišče Natzweiler, kjer je v nečloveških razmerah sužnjevi preživel samo še čas od 27. marca do 11. aprila 1944, dneva svoje smrti. Na tej svoji kratki poti skozi prekleta taborišča tudi on kakor toliko drugih ni imel sreče, da bi bil naletel na tisto bodisi individualno ali organizirano pomoč sojetnikov, ki ji je pač treba šteti v dobro, da je ponekod obvarovala pri življenju ne tako maloštevilne sužnje-številke, ki jim je pretila smrt od izmučenosti.

Obvestilo Mednarodnega Rdečega križa je torej prispelo ravno za dvajseto obletnico smrti tega »izredno talentiranega, toda skoraj pozabljenega publicista«, kakor ga je v zadnji lanski številki *Naših razgledov* (str. 488) označil Ivan Kreft, ko me je hkrati javno pozval, naj bi začel misliti na ponatis Martelančevih spisov in na informacijo o njegovi »pestri« življenjski poti kot nekakšnega »komunističnega Ahasverja«. Pred nekaj meseci je izšla antologija slovenskih esejev in kritik *Razgledi v književnosti 1918—1941*, v katero je urednik France Zadravec uvrstil tudi Martelančevo razpravo *O Cankarjevem svetovnem nazoru* in kratko oznako o njenem piscu: iz nje (str. 251) izvemo, da je ta »pomembni razgledani marksistični publicist s Tržaškega« pisal najprej v tržaško *Delo* (1920—1926), da je v tridesetih letih pošiljal *Sodobnosti* članke iz Sovjetske zveze in končal kot smrtna žrtev okupatorskega nasilja, vendar pogršamo ob njegovem imenu letnici rojstva in smrti, ki sicer ne manjkata za imenom nobenega drugega v antologijo uvrščenega že pokojnega esejista in kritika.

Spričo tega sem se odločil sprejeti pobudo Ivana Krefta in podati javno informacijo o zdaj le redkim znani življenjski poti tega res pozabljenega publicista in politika, le da se hočem pri tem omejiti le na sumarno biografsko skico in nuditi le pregled njegove publicistike, ne pa tudi njegove politične dejavnosti.

Vladimir se je rodil v Trstu 8. maja 1905 v družini sodnega uradnika. Bil je najstarejši med štirimi brati (od katerih živi skupaj z materjo na družinskem domu pri Sv. Ivanu samo še najmlajši dr. Drago Martelanc). Po domači osnovni šoli je Vlado študiral gimnazijo najprej v Trstu, po italijanski zasedbi leta 1918 pa v Kranju in v Ljubljani; maturiral je leta 1925 v Idriji.

Duhovno silno razgibanega in predvsem za književnost vnetega mladeniča sem spoznal že leta 1920 in sem ga uvedel v majčkeni krog takratnih komunističnih srednješolcev; bil je sicer tudi naklonjen revolucionarni Rusiji, a neki — pač narodnjaški in drugi »malomeščanski« pridržki mu tedaj niso dali, da bi se z nami mednarodnostno revolucionarsko komunistično preorientiral, marveč je vztrajal pri tem, da rajši ostane »apolitičen«. Hkrati je bil tesen prijatelj Srečka Kosovela in je menda sodeloval pri nekih dijaških listih predvsem v njegovi družbi, o čemer pa ne morem navesti ničesar konkretnega.

Še ne sedemnajstletni Vlado Martelanc je objavil v začetku 1922 v tržaškem *Učiteljskem listu* kar resno študijo o *Zenitizmu* (ki bi zelo prav prišla Francetu Zadravcu, da se ne bi moral loviti pri pojasnjevanju tega pojma v opombah k *Razgledom o književnosti 1918—1941*). Tudi svojo prvo notico v komunističnem *Delu* je prav kmalu zatem posvetil Vlado temu modernističnemu književnemu pojavu; spominjam se pripovedovanja Jožeta Pertota, da mu je Martelanc v uredništvu *Dela* ob predložitvi prvega prispevka izjavil, da želi sodelovati samo v književni ali kulturni rubriki tega lista, kajti politično se še ni dokončno opredelil — za komunizem namreč. *Učiteljski list* je tisto leto 1922 prinašal v nadaljevanjih njegova začetniška književna esej o Waltu Whitmanu in Rabin-dranathu Tagoru, objavil pa je tudi dve njegovi literarni recenziji: Pregljevega *Plebanusa Joannesa* in Bevkovega *Faraona*. Medtem pa je Vlado pod močnim osebnim vplivom Jožeta Pertota, urednika *Dela* in osrednje osebnosti komunističnega mladinskega gibanja na Primorskem, kar pospešeno in najgladkeje zdrknil v komunistične vrste (po Pertotovi smrti konec leta 1924 je nameraval Martelanc napisati o njem posebno študijo). Martelančeva spreobrnitev h komunizmu je predstavljala v takratnem srednješolskem naraščaju na Primorskem docela osamljen pojav, ki se mu je silno čudila primorska narodnjaška inteligenca — z izjemo zelo aktivne komunistične skupine med učiteljstvom, ki je imela vodilno vlogo v učiteljski organizaciji in katere član Jože Pahor je urejal *Učiteljski list*. Po svoji spreobrnitvi je Vlado že z revolucionarnega stališča ocenjeval sredi leta 1922 v *Delu* dva takratna pojava domače revialne književnosti *Trije labodje* — *Rdeči pilot*, nato je dobro izdelal knjigo *Socializem in vera* Zvonimira Bernota in prikazal Sinclairovega *Jimmyja Higginsa*. V *Učiteljskem listu* je tisto leto razglabljal o *Moderni umetnosti in njenih nalogah*, v naslednjem letu 1923 pa se je literarnoteoretično razpisal v daljšem razpravljanju *Razredni moment v moderni umetnosti*, ki je ostalo po petih nadaljevanjih nedokončano (in zaradi tega tudi ni podpisano z njegovima inicialkama Vl. M.), ker so še ne sedemnajstletnega Martelanca takrat — v predpomladi 1923 — skupaj s Pertotom in vrsto drugih tržaških komunistov zaprli za nekaj tednov. Po vrnitvi iz zapora je Vlado dokaj ostro, a vendarle prijateljsko zavrnil še na starih idejnih pozicijah ostajajočega »prijatelja Srečka Kosovela«, ki ga še ni mogel potegniti s seboj naprej, v kratkem sestavku *Kaj treba za študij socialnih problemov?* Proti koncu leta 1923 je v sestavku *Nekaj o historičnem materializmu* takole opozoril na svoj nazorski razvoj: »Glede tega je pisec te študije sam šele v zadnjem času prišel na jasno. Razumljivo je, da se danes ne more strinjati več z marsičem, kar je kdaj pisal v *Učiteljskem listu* ali drugje.« Konec leta 1923 je prav tako v *Učiteljskem listu* prikazal Žgečeve knjigo *Problemi vzgoje najširših plasti našega naroda*. Koliko bi doslej navedeni sestavki še ne devetnajstletnega Martelanca dandanes zaslužili ponatis, bi morali v večini primerov presoditi poznavalci književne problematike; gotovo pa so zgodovinsko

važni, ker kažejo, kako se je idejno oblikoval najhitreje dozorevajoči predstavnik »mladomarksistične publikacije« v dvajsetih letih, ki si je iz slovenskega družbenoidejnega razvoja ne moremo odmisлити.

Že v letu 1923 sta politično delo in družbenopolitična problematika vse bolj osvajala Vladimira Martelanca, ki je poslej omejil svoje zanimanje za književnost. Prikazu njegove politične dejavnosti pa se tu ogibam; precej večji napor bi bil potreben za to, da odgrnem težko zaveso, ki še zakriva največji del takratnega revolucionarnega delavskega in nanj se naslanjajočega mladinskega gibanja na obeh straneh tako občutno v telo slovenskega naroda zarezane jugoslovansko-italijanske meje. Omejiti se hočem samo na opozoritev, da je bil Martelanc protagonist nekih novih pojmovanj, zlasti o nalogah mednarodnega komunističnega gibanja spričo narodnostnega vprašanja razkosanega slovenskega naroda. Za bodočo zgodovino revolucionarnega gibanja pri nas v dvajsetih letih izredno dragocena oporišča hranim v nekaj Martelančevih pismih, ki jih nameravam ob priliki objaviti s spominskimi in zgodovinopisnimi pojasnili; tukaj pa mi rabijo ta pisma samo kot točna pričevanja o tem, kje je Martelanc bival potem, ko je konec 1923 prvič odšel v svet iz domovine, kamor se je potem vračal le še za krajše čase.

Pot ga je najprej vodila na Dunaj, kjer se je vpisal na visoko šolo za svetovno trgovino, ne da bi se bil vendarle posvetil študiju na njej; kmalu se je honorarno zaposlil v dunajski sovjetski tiskovni agenciji, za katero je povzemal iz jugoslovanskih (in morda tudi iz drugih balkanskih) časnikov, kar je bilo v njih politično važnega. Zraven se je poglobljal v tekočo in starejšo komunistično literaturo in si je v dunajskem združenju jugoslovanskih marksističnih študentov pridobil številne prijatelje. Podatki, ki mu jih je dal prijatelj Mustafa Golubić, nekdanji član Mlade Bosne in pripadnik Principovega kroga, so ga pobudili, da je »ob desetletnici svetovne vojne« avgusta 1924 v *Delu* objavil feljton v treh nadaljevanjih *O Jugoslovanskem nacionalnorevolucionarnem pokretu in sarajevskem atentatu*. Tudi po poletnih počitnicah leta 1924, ki jih je prebil v Trstu, se je najprej vrnil na Dunaj, a od tam je odšel — zaradi spoznavanja sveta — brez zagotovljenih sredstev za preživetje v Pariz, kjer se je zaposlil kot pomivalec posodja v neki večji restavraciji. Iz Pariza je poslal za legalno revijo slovenskih komunistov *Zapiski Delavsko-kmetijske matice* svojo prvo večjo politično usmerjevalno razpravo *K vprašanju italijanske imperialistične politike na Jadranu in Balkanu ter k vprašanju Julijske krajine*.

Iz Pariza se je vrnil spomladi 1925 na Dunaj, kjer je objavil v časopisju *La Fédération Balkanique* sestavek o Julijski krajini in o slovenskem vprašanju, ki je sprožil v tržaškem listu hude napade nanj. Tedaj se je vrnil domov za krajši čas, a je po nekih posvetih z vodstvom KP Italije v Rimu odšel na dvo-mesečno (ali nekaj krajše) opazovanje jugoslovanskega političnega položaja po Radićevi kapitulaciji v Beogradu. To politično študijsko misijo je opravljal za sovjetsko zunanje ministrstvo, kjer so ga iz časa njegove dunajske honorarne službe cenili kot dobrega poznavalca balkanske politične problematike. V Beogradu je živel kot dopisnik nekega italijanskega časnika pod drugim imenom; mesto je predčasno zapustil, ker ga je na ulici ustavil neki sumljiv znanec z Dunaja; na povratku v Italijo se je poslednjič v svojem življenju ustavil v Ljubljani.

Po le polletnem intenzivnem političnem delu v Trstu in Primorju v letu 1925—1926 je Vlado odšel spet za celo leto dni v tujino kot ekspert sovjet-

skega zunanjega ministrstva; bival je od spomladi 1926 do spomladi 1927 v Berlinu, Wiesbadnu; kjer se je zadrževal sovjetski zunanji minister Čičerin s svojim štabom, in v Frankfurtu. Iz Nemčije je ob smrti Srečka Kosovela poslal *Delu* esej, v katerem je nekaj več kot o Kosovelu, čigar poznejšega idejnega in pesniškega razvoja ni več dobro spremljal, izpovedal o svoji in Kosovelovi generaciji. Takoj po vrnitvi v Italijo mi je s poslednjim pismom, ki me je doseglo, z dne 24. aprila 1927 poslal za *Mladino* esej o *Panaitu Istratiju, glasniku Balkana*, z nekaj izrednimi stranmi.

Konec leta 1927 ga je nekje v Italiji prišla policija in izročila izjemnemu sodišču. Iz pisem, ki jih hrani Vladimirova mati, je razvidno, da je v začetku leta 1928 v sodnem zaporu pričakoval obsodbo na dolga leta (naročil je materi, naj bi poskrbela, da bo neko Kosovelo gradivo pri njem doma prišlo meni v roke, do česar pa potem ni prišlo). Proces in obsodba pa sta takrat izostala, ker se je Martelanc z nekakšnim »sporazumom« s tistimi, ki so ga imeli zaprtega, rešil iz zapora in pobegnil čez mejo; tam je svoje ravnanje obrazložil predstavnikom centralnega komiteja KP Italije, nato pa se je moral pred njim zagovarjati v Sovjetski zvezi še v letu 1928. Njegovega ravnanja dandanes še ni mogoče zanesljivo zgodovinsko opoznačiti, ker je v obtoku nekaj različnih verzij.

Po preiskavi, ki se je končala z njegovo izključitvijo iz KP Italije, si je moral Vlado leta 1929 poiskati delo v Sovjetski zvezi, kakor je vedel in znal. Najprej se je oslonil na mlajšega brata Vojčka, ki je bil šofer nekje v Ukrajini; po njegovi smrti pa je na poti za kruhom zase in za bratovo družino prispel v Baku, kjer se je skušal iz neizkušenega delavca kvalificirati za ključavničarja. Od tam se je obrnil na svojce v Trst za neke nemške tehniške knjige in za nekaj slovenskih knjig, ki bi mu olajšale idejni stik z domovino. Teh knjig v Trstu ni bilo mogoče nabaviti; zato se je obrnil Vladov stric A. Trobec konec 1931 v Ljubljano, name, ki sem se takrat prvič vrnil z mitroviške robije. Posrečilo se mi je, da sem spravil skupaj vse, kar je Vlado želel, in odposlal v Trst; ali pa je potem tisto tudi odšlo v Baku, tega nisem nikoli izvedel, ker si je ravno takrat fašistična policija izbrala nekaj žrtev v bližnjem Martelančevem sorodstvu in prav v njegovi domači hiši (stric je menda, če se prav spominjam, prav takrat umrl). Iz Bakuja je Vlado prešel v boljšo službo na neki sovhoz v Baškirijo, od koder je tudi pisal v Trst.

Končno je nekaj časa prebil še v Moskvi, preden so ga leta 1937 na lepem izgnali iz Sovjetske zveze in vkrcali na parnik, ki je vozil popotnike na progi Leningrad—Le Havre. Teh voženj se je Vlado moral udeležiti več, ker ga francoska policija ni pustila v Francijo (iz katere je bil izgnan leta 1925). Kapitan ladje ga je sicer zaposlil kot tolmača, a končno se je moral neprostoVOLJNI popotnik in tolmač po nekaj mesecih vendarle odločiti za slovo od morja in se je izmuznil na francoska tla. Po kratkem bivanju v Parizu pa ga je policija prišla in se odločila, da ga odvede na mejo in izroči italijanskim oblastem, ki so nato lahko zaključile svoj enajst let prej začet in s pobegom pretrgani kazenski pregon Vladimira Martelanca.

Iz Sovjetske zveze je pošiljal Vlado v letih 1935 in 1937 prek brata Cirila, ki je leta 1944 padel na sremski fronti, takrat pa študiral tekstilstvo v Brnu, prispevke *Sodobnosti*, katere urednik Ferdo Kozak jih je z največjim veseljem priobčeval, ne da bi bil sprva vedel, kdo je njihov pisec. Prvi teh prispevkov je bil znameniti esej *Nekaj misli o slovenskem narodnem in slovoštenem razvoju*

z vrsto globokih razčlemb in oznak, ki so izredno obogatile našo progresivno publicistiko. Pisca sem odkril uredniku šele jaz, ko sem se po svoji drugi vrnitvi iz mitroviške kaznilnice leta 1956 pozanimal pri njem zanj, ki sem ga prepoznal po stilu; posrednik Ciril Martelanc namreč iz Brna ni sporočil uredniku, da posreduje za brata, in je varoval anonimnost psevdonimnega *Volodje Angeljeva*, ki ga je okrajšal v inicialke A. V. Ferdo Kozak sam. V letu 1955 je objavil še tega »Angeljeva« razčlemba tedanjega mednarodnega političnega položaja. Nato pa je šele po presledku celega leta prinesla *Sodobnost* njegov esej o A. V. Puškinu; temu je sledil usmerjevalni sestavek *Slovenski politični razvoj in problem sodobne politične orientacije*, v katerem je pisec iz tolikšne časovne in prostorne daljave pokazal takšno vživetost v spreminjajoče se slovenske razmere, kakor da bi bil ves čas živel sredi njih. Končno je Ferdo Kozak objavil lahko še njegovo razpravo *O Cankarjevem svetovnem nazoru*, ki jo je zdaj ponatisnil Zadravec v omenjeni antologiji in tako prvi obudil iz pozabe tega izjemnega publicista. Spominjam se še dveh prispevkov, ki jih je Vlado s svojega »križarjenja« na ladji med Leningradom in Le Havrom poslal po bratu Cirilu *Sodobnosti* in ki bi ju bil Ferdo Kozak silno rad uvrstil v revijo, a tega po nelahki odločitvi iz ozirov na cenzuro vendarle ni storil; za zdaj še ni bilo mogoče najti rokopisov v Ferdovi ostalini.

V Martelančevo publicistiko sovjetskih let vsekakor spadajo tudi sestavki, ki jih je o slovenskih osebnostih napisal za malo sovjetsko enciklopedijo; poročeval je Ivan Regent, ki je dal Martelancu v delo tudi neke prevode leninistične literature v slovenščino in ki je nato moral Martelančeve sestavke — kakor tudi svoje — za tisto enciklopedijo naknadno krajšati (po Regentovih informacijah, za katere se mu zahvaljujem).

Leta 1939 je Vladimira obsodilo izjemno sodišče v Rimu na vrsto let, ki pa so se skrčila zaradi upoštevanja vmesnih amnestij v času 1928–1938 tako, da so ga leta 1941 odpeljali iz kaznilnice v internacijo. Iz te se je po kapitulaciji Italije vrnil domov. Pri Sv. Ivanu se je vključil v Osvobodilno fronto in se skušal prebiti na partizansko ozemlje, kar pa ni šlo povsem gladko; v času čakanja so prišli v Trst domobrance, ki so prišli ponj na dom in ga izročili nacistični policiji

Dušan Kermavner

REHABILITACIJA BORISA PILJNJAKA. Boris Piljnjak, nekdanji predsednik »Vseruskega društva književnikov«, je bil eden izmed prvih sovjetskih pisateljev, ki so prišli v neposreden konflikt s Stalinom, in zdaj so ga rehabilitirali med zadnjimi. Rehabilitacija je pretrgala dolgi molk o tem pomembnem ruskem romantiku: v zahodni Evropi sta se Borisa Piljnjaka spomnila Reinhard Federmann in Milo Dor in sta v antologiji, ki je izšla leta 1963 pri založbi Otto Müller, združila njegov glas z glasovi Majakovskega, Zoščenka, Katajeva, Ilfa, Petrova, Marienhofa, Fedina, Ivanova, Leonova in Ehrenburga v mračno polifonijo ruske porevolucijske literature; v Sovjetski zvezi pa je zdaj dala revija *Novyj mir* svojemu stalnemu sodelavcu Ehrenburgu priložnost, da piše o Borisu Piljnaku.

Pomen Piljnjakovega odlikovanja pa ni izčrpan s tem, da so umorjenemu pisatelju vrnili čast; avtor pričujočega prispevka je prepričan bolj o tem, da sovjetski kulturni politiki poskušajo dandanes zaječiti »zahodne vplive« s tem, da bi oživili v kulturi tisti tok, ki se je na literarnem področju začel pri Nikolaju Vasiljeviču Gogolju in je segal ravno do Borisa Piljnjaka — komponenta, ki se